

*'De Matthäus
Passion is één grote
therapeutische sessie'*

GOVERT-JAN BACH: 'Liefde is het antwoord op de dood'

HIJ WAS PASTORAAL PSYCHOLOOG, HIJ IS MUZIEKLIEFHEBBER. 'DE MATTHÄUS-PASSION IS HET ALLERBESTE MUZIEKSTUK OOIIT GESCHREVEN. PUNT.' VER FAMILIELID GOVERT-JAN LEGT JOHANN SEBASTIAN ONDER DE PSYCHOLOGISCHE MEETLAT.

TEKST MARIANNE TER LAAK | BEELD PETER BEEMSTERBOER

Er zijn een paar honderd Bachs in Nederland, van een handelaar in pluimvee en eieren in Groesbeek tot en met basketbalspeler Philip Bach in Leeuwarden. Maar Govert-Jan Bach (68) blijft liever wat dichterbij de stiel van zijn verre voorvader. Met zijn sonore, chique stem promoot hij Johann Sebastian door op luister-cd's urenlang boeiende colleges te geven over de passies en het Weihnachtsoratorium. Als voormalig pastoraal psycholoog in de Valeriuskliniek in Amsterdam twijfelt hij niet aan de helende werking van muziek. Toch is de genealogie onverbiddelijk. Geen enkele

gen van het genie is bij Govert-Jan terecht gekomen. Daarvoor is de lijn veel te dun en is het ook allemaal veel te lang geleden.

TÜCHTIGHEIT

Het begon met stamvader Veit Bach, een molenaar uit het Duitse Wechmar, die leefde van 1555-1619, zo wordt verondersteld. Zijn zoon Hans, die talent voor muziek bleek te hebben, hing zijn bakkersschort aan de wilgen en werd 'Spielmann'. Aan deze tak is Johann Sebastian ontsproten. Govert-Jan stamt af van een andere zoon, Lips, die is gaan varen bij de VOC. Neemt niet weg dat

'Bach is een man geweest met zeer veel spiegelneuronen'

ook Lips' kant van de stamboom volhangt met organisten, cantors en hofmusici. De mannelijke link met de oude Johann Sebastian Bach is uitgestorven, al in 1870. In Wechmar en in de Verenigde Staten wonen nog nazaten van Johann Sebastian in de vrouwelijk lijn, onder de naam Von Colson.

'Ik vind het heel eervol om de naam Bach te mogen dragen,' zegt Govert-Jan in de gezellig-rommelige huiskamer van een galerij-woning in een parkachtige omgeving, Amsterdam Zuid-Oost.

'Van de zestig tot tachtig musici met de naam Bach die zes generaties hebben geleefd, is er toch dat ene genie dat eruit springt', gaat hij verder. 'Die anderen waren ook niet slecht, maar Johann Sebastian was als tienjarige al wees. Toen besloot hij: ik laat me niet kisten. Hij ging bij zijn broer in Ohrdruf wonen, buiten Thüringen, dat deed niemand van zijn familie. Zijn broer had het niet breed, maar hij vocht zich eruit door hard te werken en te willen leren.' Dankzij deze Tüchtigheit en een aantal meevallers groeide Johann Sebastian uit tot de grote componist die wij nu kennen. Zo had hij een prachtige sopraanstem. Hij mocht als tegenprestatie voor het zingen van belangrijke koorpartijen gratis lessen volgen aan de particuliere school bij het Michaelisklooster te Lüneberg. 'Hij heeft in zijn puberteit de scholing gehad die nodig was om een goed musicus te worden. De aanleg was er natuurlijk, maar zijn levensloop, in combinatie met een aantal toevaligheden, hebben ervoor gezorgd dat hij zo goed is geworden.' De grote meester zelf schijnt er ook zo over te hebben gedacht. Van hem zijn de woorden: "Wat ik door ijver en oefening heb bereikt, kan ieder ander met een redelijk natuurlijk talent en enige vaardigheid ook bereiken."

ZELFTHERAPIE

Behalve bemoedigend klinkt dit ook enigszins ont-nuchterend, zeker als je net samen stilletjes hebt zitten luisteren naar de aria Aus Liebe will mein Heiland sterben, voor ons allebei dé aria. Deze keer wordt-ie onder leiding van Gustav Leonhardt gezongen door een jongenssopraan, wat niet gebruikelijk is. Maar zo hoort het eigenlijk, vindt Govert-Jan. 'Dit moet heel ijl, heel ethe-

risch klinken, werkelijk alsof het uit de hemel komt. Er zijn maar drie instrumenten, twee oboe da caccia, een vroege vorm van de hobo, en een dwarsfluit. Daar moet je geen sterke sopraan bij zetten. Je wordt de hemel in gevoerd, naar het zuivere licht, waar geen fijnstof is. De stem van de sopraan zweeft om je heen. Alles staat stil, zo van: ik kan haast niet meer. Dan komt dat stemmetje weer; het sterven wordt meegenomen in de liefde, de liefde is het antwoord op de dood.'

Als er iemand niet om de dood heen kon, dan was het wel Bach. In zijn boek Johann Sebastian Bach (2000) wijdt Maarten 't Hart er een heel hoofdstuk aan. Een lange, smartelijke lijst van overleden familieleden trekt aan de lezer voorbij; de schrijver slaat niemand over. De meeste indruk maakt de dood van zijn kinderen, tussen 1726 en 1733. 'Het is iets ongelofelijks,' concludeert 't Hart. 'Negen sterfgevallen in zeven jaar. Daarbij drie peuters die al konden lachen, praten en lopen.'

Govert-Jan: 'Bach had een obsessie met de dood, hij moest daar zelf steeds mee afrekenen. Al die emoties! Bach dacht zeer bijbels. Het geloof heeft hem door het leven geholpen. Via de muziek kon hij er vorm aan geven. Dat had hij nodig; muziek was voor hem één grote zelftherapie.'

SPIEGELNEURONEN

Kunnen we Bach een psycholoog noemen? 'Ja, zeker wel! Als psycholoog heeft hij mensen ontzettend goed door. Ik denk dat hij een man is geweest met zeer veel spiegelneuronen. Hij voelt bijvoorbeeld aan hoe het is om een kind te hebben dat een moordenaar wordt, zoals nu een kind bij IS gaat. Daar schrijft hij een ongeloflijk mooie aria over, Blute nur, du liebes Herz.'

'Alle emoties die wij hebben, waren aanwezig in het religieuze taalveld dat Bach hanteerde. Dat maakt van de Matthäus-Passion één grote therapeutische sessie. Je investeert in drie uur stilzitten, lang niet altijd comfortabel, zonder laptop, de iPhone uit, dat is in deze tijd al heel bijzonder. Drie uur laat je je opsluiten om al die emoties voorbij te laten komen. Je wordt erin gezogen door dat openingskoor en dan ga je van identificatie naar identificatie. Jezus, Judas, Petrus. Het gaat over jou, je eigen tekortkomingen, je egoïsme, vervelende trekjes, verdriet, spijt, angst, pijn.'

En bij Bach gebeurt dit vanuit een diep doorleefd geloof, dat je kon snijden als kaas. 'Bach concentreerde zich op de eindigheid van het leven, op wat daarna komt. Dan ga je naar God en dan is het goed.'

Wat heeft de 21ste eeuwse, nooit of nauwelijks meer ter kerke gaande burger daar nog mee? 'Troost! De Matthäus-Passion is een rouwritueel, een rite de passage. De Duitse taal kent het woord Trauerarbeit. Rouwen is werken, je moet er doorheen, in die wonderlijke com-

'De een heeft wat met Bach, de ander met André Hazes'

binatie van woede en verdriet. Bach helpt je hierbij. Hij zorgt ervoor dat je er niet in blijft hangen.'

Is het inderdaad deze diep peilende mensenkennis van Johann Sebastian die maakt dat, zoals Martin van Amerongen schreef 'de publieke belangstelling voor Bachs Matteüs-Passie, de culturele troefkaart par excellence van de christenheid, elke Goede Vrijdag weer toeneemt?' Of komen de mensen gewoon voor ontzettend goede muziek en een heel indringend verhaal? Volgens Govert-Jan speelt dat zeker ook een rol. 'Het gaat hier om een van de oerverhalen van de westerse cultuur, het verhaal van die onschuldige, fijne man die leeft zoals we allemaal zouden willen leven. Die moet dood. En hij sterft voor jou. Eigenlijk zijn we allemaal een beetje Jezus, want we sterven allemaal.'

TEARJERKER

Zeven, acht jaar was Govert-Jan, toen hij voor de eerste keer de Matthäus-Passion hoorde. 'Een frisse zondag in

de lente. We reden in de auto naar de duinen om daar te wandelen. Om twaalf uur kwam de Matthäus op de radio, het was dus Palmzondag. Mijn ouders en broers stapten uit, maar ik wilde niet naar buiten. Ik zat met mijn hoofd tussen de speakers. Het beginkoor, ik wilde het horen, ik werd erin getrokken.'

Het heeft hem nooit meer losgelaten. Decennia later, toen hij als pastoraal psycholoog met muziek aan de slag ging, vroeg een psychotisch patiënt hem om Erbarme dich op te zetten. 'Ik wilde mensen troosten. Laat de muziek z'n werk maar doen. Ik zag dat er iets met die man gebeurde. Herhaling en herkenning zijn belangrijk. Deze aria, de meest geliefde van heel Nederland, is natuurlijk een enorme tearjerker,' vertelt Govert-Jan, die zijn patiënten bij gelegenheid ook André Hazes of Edith Piaf liet horen. 'De een heeft wat met Bach, de ander met André Hazes. Ik zat daar in de Valeriuskliniek met dames die Mengelberg nog hadden gehoord, maar ook met dames uit de Jordaan. Die zeiden (hij probeert

‘De Matthäus Passion moet op de lijst van ons nationaal erfgoed’

Amsterdams te klinken, wat niet helemaal lukt): Wat moet ik met die begrafenismuziek!’

In elk geval weet Govert-Jan wél raad met Erbarme dich. ‘Wat is de situatie? Je hebt je allerbeste vriend verraden. Hij is gevangen genomen, je weet dat het met hem verkeerd zal aflopen. Wat kun je nog? Bach neemt een alt; hij neemt Petrus niet, Petrus is een bas. De alt gaat over de gevoelens. Maar eerst komt de viool. Die streelt je, omarmt je, koestert je en zegt: het komt goed. Dan komt de smeekbede van Petrus: heb medelijden. Kijk naar mij, ik huil. Ondertussen hoor je in het pizzicato het onrustige hart van Petrus kloppen: is er nog toekomst voor mij? Maar met Petrus komt het goed, hij heeft berouw.’

BACHLAND

Het allereerste radioprogramma, ooit uitgezonden door de Eerste Nederlandsche Radio Centrale, is de Matthäus-Passion. In 1924, rechtstreeks vanuit de St. Bavo in Haarlem, voor vijf abonnees. ‘Er is een brief van een Française uit 1938. Zij schrijft: “Nederland, dat is tulpen, klompen en de Matthäus-Passion,” vertelt Govert-Jan. Om te concluderen: ‘Ik vind dat de Matthäus-Passion op de lijst van ons nationaal erfgoed moet. Nederland is een Bachland. Duitsland niet, België een beetje, Frankrijk al helemaal niet. We zijn een land van calvinisten. Hier gingen de koralen erin als koek.’ ■

Menselijk drama

TEKST ANTOINE BODAR

De beide overgeleverde Passie-oratoria van Johann Sebastian Bach schelen een drietal jaren van elkaar. De Johannes-Passie is voor het eerst uitgevoerd op Goede Vrijdag (7 april) 1724 in de Nikolaikirche in Leipzig, de Matteüs-Passie op Goede Vrijdag (11 april) 1727 daar in de Thomaskirche waaraan Bach sinds 1723 als cantor is verbonden.

De evangelist Matteüs en de andere twee synoptici (Marcus en Lucas) tekenen het lijdensverhaal van de Zoon Gods vanuit de beleving van Hem als de vernerde Knecht, als het Lam dat onschuldig sterft aan het marteltuig van het kruis en zo de zonden van de wereld wegneemt en ons door Zijn dood met God verzoent. Christus als de Man van smarten Die ons allen heeft verlost.

Niet anders verbeeldt de evangelist Johannes Jesus als de Verlosser van de wereld maar hij doet dat vanuit een geheel ander gezichtspunt: Christus is de lijdende Koning Wiens rijk niet van deze wereld is, Zich ervan bewust dat Hij de lijdensbeker zal drinken en Zich daarom vrijwillig overlevert als het verzoenende Lam Gods. Het kruis is het hout waaraan Hij de dood van de zonden overwint en dat daarom het teken van Zijn verrijzenis is – de dood waaruit Hij is opgestaan als de onoverwinnelijke Zon.

Het kruis niet als martelwerktuig maar als overwinningssteken.

Is dat Bijbelse onderscheid tussen Bach’s beide bewaard gebleven Passies na te gaan in diens muziek? Ja, dat blijkt. De componist blijkt in enen theoloog. De kunstenaar verkeert immers meesttijds dichter bij de waarheid dan de man van wetenschap.

In zijn in 2013 verschenen boek over Bach, *Music in the Castle of Heaven*, wijdt John Eliot Gardiner een honderdtal bladzijden aan de twee Passies. Weliswaar spreekt hij met betrekking tot Johannes van een ‘ooggetuigenverslag’ (hetwelk diens lijdensverhaal niet is) maar ook over Bach’s streven het proces dat naar de ‘zwaar bevochten overwinning’ voert te beschrijven. ‘De intense verstrengeling en immense diepgang van Bach’s fusie tussen theologie en muziek [...] is paradoxaal gelegen in de emotionele, “pure” theologie van Johannes’ relaas.’ De bas-aria met koor na Es ist vollbracht in dat evangelie is ‘als een bespiegeling over het lijden van Christus, maar tegelijkertijd als de triomfantelijke bevestiging van zijn identiteit, de verborgen God die door het geloof zichtbaar wordt aan het kruis’.

De Matteüs-Passie noemt Gardiner ‘als in wezen menselijk drama’ nauwelijks te overtreffen. Christus’ lijden wekt juist door de aria’s ons medelijden op, zoals de kruisiging van een schilder als Matthias Grünewald, en zo ook het besef van ons aller schuld en zondigheid waarvan de alt-aria Erbarme dich toonbeeld is. ■

Antoine Bodar (geb. 1944) is rooms-katholiek priester, schrijver en tv-maker. Hij woont afwisselend in Amsterdam en in Rome.